

KIRJANIKE PÄVIKUTEST JOHANNES SEMPERI NÄITEL

Johannes Semper. Päevaraamatud. Tartu: Ilmamaa, 2013. 421 lk.

„Võib arvata, ja on ka andmeid, et mõnelgi meie kirjanikest ei puudu päeviku laadi märkmed. Ent raske on meie oludes kujutleda, et neid avaldataks, või et mõni neist oleks kirjutatud avaldamise eesmärgiga. Ainus meil avaldatud kirjaniiku päevik, Kr. J. Petersoni oma, on pigem väike mõttemärkmik kui päevik.”¹

Nii kirjutas Johannes Semper aprillis 1940 Loomingus avaldatud essees

¹ J. S e m p e r, Mõtterännakud II. Tallinn: Eesti Raamat, 1971, lk 245.

„Kirjanike päevikud”. Vahepeal on olukord kõvasti muutunud – eesti kirjanike ja literaatide sulest on pärast Teist maailmasõda, eriti aga uuel sajandil, ilmunud järjest mahukaid päevikuid. Klassikaks on siin Aino Kallase vastav teos, mis ilmus Soomes juba 1950. aastatel. Torontos ja Lundis ilmunud tõlge eesti keelde jäi kodumaal kauaks ajaks erifondi ja kujunes seepärast 1990. aastatel, kui anti välja uus trükk, omamoodi hitiks. Pikka aega esindas ki Kallase päevik (nais)lugeja jaoks „õiget” päevikumalli, sest selle sisu ja tundetoon varieerusid vastavalt autori

eale, jäid aga ikka kõitvaks ja kunsti-päraselt esitatuks. Kallase päevik oli ja on niisugune „kirjaniku päevik”, kus autor mõtleb ka lugejale, hoolitsedes oma stiili eest, esitades asju dramaatilisel ja pidades silmas muuhulgas ka nn intriigi olemasolu. Elo Tuglase päevik (ilmunud 1993 ja 1996) on seevastu pigem väliste sündmuste kroonika, kus autor enese isiku teadlikult varju jätab, et esitada omalaadset abikaasa hagiograafiat, küll jahedalt ja vaimukalt, aga väga sihipäraselt. Lähiminevikus ilmunust on intrigeeriv Karl Ristikivi päevik (2009), mille sisu kohta oli uudishimu üles köetud, sest see oli suletud autori surma järel 30 aastaks. Nimetame veel kiiresti viimaste aegade teisi avaldatud päevikuid: kroonikat ja klatši täis Jaan Roosi ja Voldemar Kuresse päevikud, heastiililine Voldemar Panso päevik ja oma suletuses ja enesega rahulolus otse šokeeriv Johannes Aaviku päevik.²

Johannes Semperi päevik on kõigi nimetatute kõrval nii mahult kui ka sisult väiksem ja pretensioonitum. See koosneb õieti kolmest osast, mis erinevad üksteisest üsna palju: sügavalt subjektiivne ja kirjanduslikult stiliseeritud Peterburi päevik aastatest 1912/1913; sõjaaegne päevik Nõukogude tagalas 1941–1944 ja elu lõpupoole kodumaal peetud päevik aastatest 1955–1970. Ilmselt kirjastuse poolt on osade vahele lisatud luuletusi, mis peaksid andma tekstile intiimsemat ja tundelisemat värvingut, mida muidu napiks jääb. Tekstis leidub viide ka aastatel 1914–1920 peetud päevikule, mille autor 1950. aastal ise hävitas. Avaldatust on kõige suurema informatsiooniväärtusega päeviku keskmine osa, sest enam-vä-

² Jaan Roosi päevaraamat on ilmunud pealkirja all „Läbi pimedada öö” viies osas aastatel 1997–2009; Voldemar Kuresse päevikud pealkirjaga „Seitsme lukuga suletud raamat” viies osas aastatel 2006–2009; Voldemar Panso päeviku kaks köidet ilmusid 2007; Johannes Aaviku ideede päevik „Ideepäevik” 2010.

hem objektiivne kirjeldus sellest, kuidas elasid ja mida mõtlesid eestlased (siinkohal küll Eesti nomenklatuur) kaugel idas siis, kui kodumaal olid sakslased, on meil senini puudunud.

Väljaande järelsõnas kirjutab Hando Runnel oma kokkupuudetest Semperiga ning sellest, kuidas Semperite väimees, Runneli kunagine koolivend Jüri Plink päevikud Ilmamaasse hoiule tõi. Otsus avaldamiseks tehti Ilmamaas ja neile tuleb selle eest tänulik olla. „Laulust sõnu välja ei löika”, ütleb rahvasuu ja Johannes Semper on eesti kirjanik, kelle kujunemine ja valikud peaksid meile igal juhul huvitavad olema.

Päevik pole midagi muud kui dateeritud märkmete seeria, ütlevad uurijad.³ Semperi kaaslane tema nooreestilisest minevikust Johannes Aavik teeb neid märkmeid väga eripärasel stiilis, kuigi kirjutamise aeg – aastad 1942–1943 – on samad mis Semperi päeviku keskmes osas. Semper on traditsioonilisem, tema kirjutab üles seda, mis juhtus ja mida ta mõtles, kirjutab nagu kirja kodustele, kellest ta on lahutatud ja kes elavad Eestis ilmselt suuresti samades tingimustes kui Aavik. Eesti Vabariik on kadunud, käib sõda, kodus on sakslased, Semper on koos Nõukogude armeega kaugel idas ja loodab, et võidavad venelased. Ilmselt on ta siiras, tema on oma poole valinud ja olles öelnud kord a, ütleb ta vabatahtlikult ka kõik muud tähed. Selles mõttes on eriti kõnekas päeviku viimane osa, kus nõukogude eesti kultuurieliiti kuuluv vananev kirjanik on ümbritsevaga väga hästi kohanenud ja ilmselt naudib seda, mida niisugune positsioon pakub: välisreise, soodsaid puhkusevõimalusi Jaltas, asjatamist riiklikes komiteedes ning ametlikku tunnustust. 1940. aasta 21. juunit meenutab ta kui „pööret, mis minugi elu otsustavalt ära viis kodanluse säravast

³ Vt Elu kui jutustus. Intervjuu Philippe Lejeune'iga. – Vikerkaar 2013, nr 1–2, lk 150.

mülkast”. Ta usub, et „Punased nelgid” on hea ja vajalik romaan, ja üritab pikki aastaid sellele järke kirjutada. Ta kurvastab näidendi „Inimesed risttuultes” vastuvõtu pärast, sest „Endale siiski meeldib” (lk 359) jms. Kohanemisvõime olevat intelligentsuse tunnus ja selle päeviku kirjutaja on intelligentne.

Tõnu Önnepalu on mõtisklenud: „Muide, mulle tundub, et kes ka päevikut pidama hakkaks – sugugi mitte ainult kirjaniku puhul pole see nii –, ikka valib ta selleks poolteadlikult-poolteadvustamatult mingi stiili ja laadi. Registri. Helistiku. Ja edaspidi hakkavad juba need kirjutajat juhtima ja tsenseerima. Ühte päevikusse saab kirjutada teatud asju teatud viisil ja teisi asju teisel viisil jälle ei saa. Selline on kord kirjutamise sisemine mehaanika. Ta on alati küllaltki autonoomne, kirjutaja tahtest vaid osaliselt olenev protsess. Iga kirjatöö tahab olla kirjutatud kord juba valitud laadis, registris, meeleolus.”⁴ Siit tekkis mul ootamatu, aga väga põhimõtteline küsimus: kas Semperi loomulik võimutruudus, mis valitseb päeviku teises ja kolmandas osas, on tema poliitiline

positsioon või päeviku kirjutamiseks valitud register?

Viimasel ajal ilmunud päevikute kõrval on Semperi kõide hoopis tagasihoidlikum – ei tohutut mahtu, ei rabavaid pihtimusi, stiilgi on pärast I osa hall ja igav. Kuid seda kindlamini usun ma, et selle päeviku avaldamine oli õige tegu. Just oma „tavalisuses” on see päevik kõnekas. Seal on viiteid nii Aino Kallasele, keda noor Semper kaugelt ja siiralt imetleb, Johannes Aavikule, kellega ta Stockholmis kohtub, ning ära on toodud ka siinmail paljukõneldud lugu sellest, kuidas Semper telefonis „seltsimees Adsonit” küsib. Eesti juunikommunistide psüühikat ja poliitikat on ikka aeg-ajalt arutatud.⁵ Semperi päeviku igapäevane ja ehtne sisu, kus kirjeldatakse pikaajalist loomulikku elamist „nõukogude võimu viljastavates tingimustes” ja sellest elust enese jaoks meelepärase väljafiltreerimist ja ebameeldiva mittermärkamist, seletab nii mõndagi. Niisama väike ja lihtne see kõik oligi.

SIRJE OLESK

⁴ T. Önnepalu, Ristikivi hiobiraamat. – Vikerkaar 2009, nr 6, lk 94.

⁵ Vt J. Valge, Eesti vasakharitlased üle läve: nähtus, uurimisseis, küsimused. – Tuna 2013, nr 1, lk 55–69.